

**DÖNEMSEL ŞARTLARIN RİVAYET YORUMLAMALARINA
ETKİLERİ VE BİR İKNA UNSURU OLARAK HADİSLER**

The Effects of Periodical Conditions on the Interpretations of the Riwayas and
Hadith as an Element of Persuasion

OSMAN AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, Çorum,
Türkiye

Assoc. Prof., Hitit University Divinity Faculty, Basic Islamic Sciences, Hadith Department, Çorum, Turkey

hititosmanaydin@gmail.com

0000-0003-0413-1799

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 09 Ocak 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18 Nisan 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2022

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.1055523>

ATIF/CITE AS:

Aydın, Osman, "Dönemsel Şartların Rivayet Yorumlamalarına Etkileri ve Bir İkna unsuru Olarak Hadisler", Hitit İlahiyat Dergisi, (Haziran/June 2022) 21/1, 503-532

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,

Çorum, Turkey. All rights reserved.

The Effects of Periodical Conditions on the Interpretations of the Riwayas and Hadith as an Element of Persuasion

Abstract

Hadiths; can be evaluated differently according to time, place, and people. It is clear that even the Prophet had differences in his expressions according to conditions and individuals. Apart from this, this time-dependent change caused the Prophet to make changes in his expressions even when he was still alive. These interpretive changes continued to increase in the generation of Companions and Tabiūn. In addition, the authority of the sunnah, which exists in both religious and social life, has been seen as a fulcrum in every field of life. From this point of view, the subject of the article is about the influence of periodic conditions in the interpretation of the hadiths of the Prophet and the use of the power of the sunnah as a tool of istimdād. The aim of the research is to reveal that the evaluations made on the rumors that contain universal provisions cannot always be universal and that the explanations in question can only reflect the conditions of the period in which they were said. Likewise, beyond the fact that hadiths guide people's ideas, it is aimed to reveal the fact that sometimes the presuppositions are shown as if they were in the narrations. In terms of scope and limitations the Ottoman Empire in the first quarter of the twentieth century was preferred. Because the political, economic and military turmoils experienced at that time are among the time periods when the spiritual power of the narrations is most needed. The name Babanzāde Ahmed Naim (1872-1934) was preferred because he was well-equipped in both "dirayah al-hadith" and "rivayah al-hadith" sciences and also had an active role in his era. Since Ahmed Naim has many works in different scientific disciplines, a limitation has been made on the hadith articles he wrote in the "Sabil al-Rashad" Journal. Because these articles deal directly with the problems of the period. The article is based on the assumption that the events that took place in the aforementioned period had an impact on the interpretation of hadith and that Muslims were channeled in the desired direction by taking advantage of the authority of the Prophet. Methodically, in this study, it has been tried to reveal why and to what extent Ahmed Naim prioritized the titles such as staying away from tribalism, awareness of the ummah, devotion to the sunnah, admiration for the west, and jihad, through the cause-effect relationship, with an inductive method. In addition, based on the event-hadith relationship, the method of comparison between the narrations selected every week and the events that took place during those days was frequently used. The study is important in terms of its effort to see the position of hadiths when considered as a source of motivation, to point out the dimensions of the effects of external motives

in approaching the narrations, and to reveal the effect of citing a reference from a higher authority to confirm the case within the framework of Ahmed Naim's hadith explanations. As a result, Ahmed Naim prioritized the main problems that he witnessed during his lifetime and that he considered a problem, in this way, he made the hadiths a motivational factor by sometimes taking them out of their context and endeavoring to direct his interlocutors in this way. The research also points to the possible problematic area on hadith commentaries and current hadith interpretations in general, as it gives information that periodical elements and personal preferences cannot be generalized in narration interpretations and can only address the time in which they were made.

Keywords: Hadith, Ahmed Naim, currency of the hadith, Sabil al-rashad, Hadith and authority

Dönemsel Şartların Rivayet Yorumlamalarına Etkileri ve Bir İkna Unsuru Olarak Hadisler

Özet

Hadisler; zaman, mekân ve kişilere göre kendisine yüklenen anlamlar itibarıyla farklı mütalaa edilebilmiştir. Hz. Peygamber'in dahi şartlar ve şahıslar üzerinden üslubunda farklılaşmaların varlığı aşikârdır. Bunun dışında zamansal değişim Nebî henüz hayattayken bile onun ifadelerinde değişikliklerde bulunmasına neden olmuştur. Bu yorumsal farklılıklar devam eden süreçte, sahâbe ve tâbiûn neslinde artarak sürmüştür. Keza sünnet malzemesinin gerek dinî gerekse sosyal yaşamdaki otoritesi, hayatın her sahasında doğrudan dayanak noktası görülmüştür. Bu zaviyeden makalenin konusu; Hz. Peygamber'e ait hadislerin yorumlanmasında, dönemsel şartların tesiri ve sünnetin gücünün bir istimdâd aracı şeklinde kullanılması üzerinedir. Araştırmanın amacı, evrensel hükümler barındıran rivayetler üzerine yapılan değerlendirme ya da izahların her zaman âlemşümül görülemeyeceği ve bahse konu açıklamaların sadece söylendiği dönemin şartlarını yansıtabileceğini gözler önüne sermektir. Keza hadislerin fikirleri şekillendirmesi ve ona yön vermesinin ötesinde, bazen benimsenmiş ön kabullerin rivayetler eliyle söylenmesi gerçeğinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Kapsam ve sınırlılıklar noktasında dönemsel açıdan; yirminci yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı Devleti tercih edilmiştir. Zira o dönem yaşanan; siyasî, ekonomik ve askerî çalkantılar, rivayetlerin manevî kuvvetinden istifadeye en fazla ihtiyaç duyulan zaman dilimlerindedir. Şahıs itibarıyla; gerek dirâyetü'l-hadis, gerek rivâyetü'l hadis ilimleri noktasında yetkinliği, ayrıca devrinde etkin bir role sahip bulunması sebebiyle Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) ismi tercih edilmiştir. Ahmed Naim'in farklı ilmi disiplinlerde birçok çalışması bulunması sebebiyle de onun *Sebîlü'r-reşâd Dergisi*'nde kaleme aldığı hadis köşe yazıları ile bir tahdide gidilmiştir. Zira bu yazılar dönemin meselelerini doğrudan irdeler mahiyettedirler. Makalede bahse konu dönemde yaşanmış hâdiselerin, hadis yorumlamalarında tesiri ve Müslümanların Hz. Peygamber'in otoritesinden istifade ile istenilen yöne kanalize edildiği varsayımından yola çıkılmıştır. Yöntemsel olarak; Ahmed Naim'in; kabile asabiyetinden uzak durmak, ümmet bilinci, sünnete bağlılık, batı hayranlığı ve cihad gibi başlıkları neden ve ne denli öncelediği neden-sonuç ilişki ağı üzerinden tümevarımsal bir usul ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Keza hâdis-hadis ilişkisinden hareketle her hafta seçilen rivayetler ve o günler içerisinde cereyan eden hâdiseler arasında karşılaştırma yöntemine sıklıkla başvurulmuştur. Çalışma; bir motive kaynağı formunda düşünüldüğünde hadislerin konumunu görme, rivayetlere yaklaşımda dış saiklerin etkilerinin boyutlarına işaret etme ve davayı teyit için bir üst

makamdan referans göstermenin tesirini Ahmed Naim'in hadis izahları çerçevesinde gözler önüne serme çabası itibarıyla önem arz etmektedir. Son tahlilde Ahmed Naim, yaşadığı dönemde gördüğü ve sorun telakki ettiği temel problemleri –yadırganmayacak bir şekilde– öncelemiş, bu minvalde hadisleri kimi zaman bağlamından da uzaklaştırarak bir motive unsur ve dayanak noktası kılmış ve muhataplarını da bu minvalde yönlendirmeye gayret göstermiştir. Araştırma; rivayet yorumlamalarında dönemsel unsurlar ve kişisel tercihlerin genellenemeyeceği ve sadece yapıldığı zamana hitap edebileceği hususunda veri sunduğu için genel anlamda hadis şerhlerindeki ve güncel hadis yorumlamaları üzerindeki muhtemel problematik alana da işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ahmed Naim, Rivayetlerin güncelliği, Sebülü'r-reşâd, Hadis ve otorite.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın ikinci çeyreği ile başlayan modernleşme sürecinde çöküşün sebepleri ve çözümün mahiyeti üzerine polemikler başlamıştır. Tartışmanın iki tarafı genel anlamda dinî unsurlar ve idaredir. Bu bağlamda Tanzimatla başlayan teccid ve ıslah hareketleriyle genel manada “Fransız ve İslâm” kültürlerinin uzlaştırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte; devam eden süreçte yanlış anlaşılana ya da farklı yönler evrilen bu düşünce; bir kesim tarafından kurtuluşun sadece batıyı refere etmekle sağlanacağı fikrine dönüşmüş, diğer bir kesim açısından da düzlüğe çıkmanın tek reçetesi dinî değerlere bağlanmak diye formüle edilmiştir. Bu da kendisini “Batıcılık” ve “İslâmcılık” şeklinde müşahhas hale büründürmüştür. “Türk Modernleşme Süreci” şeklinde ifade edilen bu evrede¹ tarafların her biri için toplumu ikna ve görüşleri meşrulaştırma noktasında hadisler önemli bir konuma sahiptir. İkinci Meşrutiyetle birlikte bu algı iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır.² Böylesi bir tatbikin varlığı; çözüm bekleyen ve zor zamanlar içerisindeki Müslümanların ihtiyaç duyması kadar, yönetimin de istediği bir durumdur. Bu bağlamda –özellikle de Osmanlı'nın son dönemlerinde– modernleşme taraftarlığı ya da karşıtlığı, yöneticilere itaatin ya da muhalefetin lüzumu, ortak hareket etmenin gerekliliği, sabır göstermenin değeri ve birlik içerisinde bulunmak gibi biri diğeriyle doğrudan ilişkili ya da bağımsız konularda hadislerin yönlendirici gücünün kullanıldığı ifade edilmiştir.³

Hadisler dinin asıllarından biridir. Sünnete dair malzemelerin fıkıh ve –belli şartlar dâhilinde– akaid konularında delil sayıldığı malumdur. Bunun

¹ Kadir Gürler, *İktidar-Din İlişkisi*, (Ankara: Ay Yayıncılık, 2020), 27-41.

² İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 86.

³ Başlıkları ve ayrıntılı bilgi için bk. Gürler, *İktidar-Din İlişkisi*, 150-184, 311-324.

yanında rivayetlerin; ibâdet, muâmelât, ya da inanç sahasına girmeyen ve Müslümanlar için “serbest alan” şeklinde nitelenebilecek hususlarda da referans addedildiği bir gerçektir. Bu çalışmada; 1872-1934 yılları arasında yaşamış Babanzâde Ahmed Naim’in *Sebilü’r-reşâd* isimli mecmuadaki hadis yazılarından hareketle dönemin şartları üzerinden Müslümanları rivayetler eliyle nasıl kanalize ettiği ve Hz. Peygamber’in otoritesini bir motivasyon unsuru rolüyle ne şekilde kullandığı tetkike açılmıştır. Yani eserlerindeki hadis seçim ve yorumlamalarına, yaşadığı dönemin tesiri ve büyük sıkıntılar içerisinde bulunan devrin Müslümanlarını, Hz. Peygamber’in sözlerindeki gücü de arkasına alarak, yönlendirme uğraşı ele alınmıştır. Zira o,

“İnsan kütüb-i hadisin sahâyif-i kudsiyyesini karıştırırken her adım başında öyle tenbîhlere, öyle tevbîhlere tesâdüf ediyor ki, mehbit-ı vahy olan Zât-ı Celîl-i Risâlet-penâhî’nin nizâm-ı ictimâ’-ı benî âdemi te’min edecek külliyyât ve cüz’iyyât-ı umûrun hiçbirini ihmâl etmemiş olduklarını görerak hayretle karışık bir itmi’nân ile şu’le-i îmânındaki kuvvet tezâuf ediyor.”⁴

diyerek bu yöndeki tasarrufuna bizzat kendisi dikkat çekmektedir. Ahmed Naim; felsefe ve mantık sahasındaki yetkinliği yanında rivayet ilimleri ve hadis noktasında da kendisini geliştirmiştir.⁵ Yaşadığı dönem itibarıyla Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi birçok askerî hâdise ile birlikte; siyasî, idari ve ekonomik karışıklık içerisindeki bir süreçte yaşamıştır. Dolayısıyla bu dönemin; rivayetleri tespit, tetkik ve izah noktasında kendisini yönlendirdiği muhakkaktır. Çalışmanın amacı, Ahmed Naim’in hadis değerlendirmelerindeki zamansal unsurların etkisini ortaya koyarak rivayetlerin anlaşılmasında bunun tesirlerini gözler önüne serebilmektir.

1. Hadislerin Anlaşılmasında Zaman Mefhumunun Önemi

Bir sözün doğru anlaşılmasına tesir eden, bizatihi sözün kendisi dışında farklı birçok etken mevcuttur. Söyleyenin düşünce dünyası, bahse konu ifadeyi dile getirdiği andaki psikolojisi, lafızlardaki mecaz, kinaye gibi dilsel unsurlar yahut jest ve mimiklerinin varlığı, sözü kime söylediği, hangi ortam ve bağlamda ya da hangi amaca mukârin ifade ettiği gibi hususlar bunlardan sadece birkaçıdır. Elbette sözün sahibi dışında onu dinleyen ve aktaranların tasarrufları da bir ifadenin doğru ya da yanlış yorumlanmasına doğrudan tesir edebilir.

⁴ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 9/212 (26 Eylül 1912).

⁵ Kendisinin hadis ve ilimleri noktasındaki yetkinliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Hansu, “Hadis Aşığı Bir Felsefeci: Babanzade Ahmed Naim Bey (1872-1934)”, *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, (2010), 385-397.

Hız. Peygamber'in hadisleri için de durum aynıdır. Kendisinin bir hadisi bağlayıcılık itibarıyla hangi vasıfla aktardığı, muhatabının durumu ve dinî kimliği gibi birçok faktör Nebî'nin muradını belirlemede değerlidir. Bu bağlamda rivayetlerin doğru anlaşılmasında önem arz eden bir diğer başlık da "zaman" mefhumudur. Burada kastedilen Hız. Peygamber'in vazifesindeki tadrîcilik ve bunun da ötesinde kendisinden sonraki süreçte olaylar üzerinden cereyan eden değişim ve dönüşümlerdir.

Hız. Peygamber'in nebîlik görevinin başlarındaki emir, tavsiye ve yönlendirmeleri ile ilerleyen süreçteki tatbikleri farklılık arz edebilmiştir. Bunun tezahürü ise *nesh* şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu da bizzat Hız. Peygamber döneminin kendi içinde bile hadisleri anlamlandırma noktasında zamansal bir ayrıma tabi tutulması manasına gelir. Keza Hız. Peygamber'in devlet başkanı sıfatıyla içtiadları da bu minvalde düşünülebilir. Sahabe devrine gelindiğinde ise "yitik develer" meselesindeki gibi Hız. Peygamber'in aynı ifadesine ashab tarafından zamansal değişim nedeniyle farklı yorumlar getirilebilmiştir.⁶ Keza Mekke'nin fethinden sonra Hicret'in bulunmadığı rivayeti⁷ Müslümanları hicretten alı koymamış, atın savaştaki önemini vurgulayan haberler⁸ başka savaş aracı edinmeye engel teşkil etmemiş; atıcılık, yüzücülük ve biniciliği tavsiye buyuran nakiller de Müslümanları diğer sporlardan uzaklaştırmamıştır.⁹ Bu bağlamda Hız. Peygamber ve sahabe dönemi sonrasına gelindiğinde, tasnifin altın çağını da içine alacak şekilde uzun bir sürece bakıldığında şerh faaliyetleri, zamansal faktörlerin rivayet yorumlamalarındaki tesirini net bir biçimde göstermektedir.¹⁰ Dolayısıyla içerisinde evrensel hükümler barındıran sünnet malzemesinin bu misyonunu sürdürmesi, amaç ve asıl hedefini saptırmadan, zamanın getirdiklerine uygun bir biçimde seçilmesi, tetkike açılması ve yorumlanmasıyla mümkündür.

⁶ Buhârî, *Sahîh*, "Lukata" 3; Müslim, *Sahîh*, "Lukata" 5. Buna göre; bir kişi, kayıp develeri Hız. Peygamber'e sordu da bunun üzerine Hız. Peygamber: "Onlardan sana ne? Onları bırak. Zira onların çarıkları ve su kırbaaları (zaten) yanlarındadır..." Ancak bu develerin sayısı artıp Müslümanların mallarına zarar vermeye başladığında Hız. Osman ve Hız. Ali dönemlerinde bahse konu develer başıboş bırakılmamış aksine ya ahırlarda tutulmuş ya da kesilerek eti fakirlere dağıtılmıştır. Sahibi çıktığında ise bedeli ödenmiştir. İki halifenin bu uygulamaları hadise muhalif değil bilakis zamanın değişimiyle hadisin yorumlamasında meydana gelen farklılaşmayı göstermektedir. Bir örnek için bk. Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayınları: 2011), 251-252.

⁷ Müslim, *Sahîh*, "İmâre" 86.

⁸ Buhârî, *Sahîh*, "Cihad" 44.

⁹ Başkaca örnekler ve değerlendirmeler için bk. Nuri Topaloğlu, "Hadislerin Anlaşılmasında Zaman, Mekan", *Şahıs ve Şartların Önemi, Hadisin Dünü- Bugünü ve Geleceği Sempozyumu* (14-15 Ekim 1993), 211-214.

¹⁰ Özellikle şerhlerin tarihi süreçte konuları ele alışına bakıldığında bu durum daha net kendisini göstermektedir. Konuya dair ayrıntılı bilgi için bk. Zişân Türcan, *Hadis Şerh Geleneği*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 276-296.

Değişen zaman içerisinde rivayetlerin yorumlamalarındaki değişim aynı şekilde onun otoritesinin de bir yansımasıdır. Zira zamanın tebeddülü ile ortaya çıkan bir durumu çözmek için, rivayetlerin lafzında doğrudan bulunmayan bir hükmü onun zımnından ya da yorumlarından çıkarma gayreti, hadisin dinin asıllarından birisi sayılması yanında otoritesinin gücünden istifadeyi de ifade etmektedir. Yani gerek fıkhî, gerek kelâmî ya da güncel herhangi bir meselede hadisin veyahut sünnet malzemesinin verilerinden istifade etmek mezkûr meselede ortaya konulan çözüm denemesinin gücünü de gösterme çabasıdır. Zaten insanın doğasında da bu mevcuttur. İkna yöntemlerinden toplumsal onay; bir insanın görüşlerini karşı tarafa ispatlayabilme adına başkalarının da o yaklaşımı kabul ettiği argümanına dayanır.¹¹ Hele ki bu figür dinî anlamda bir önder ve seçilmiş biriye “otoriteye dayanma”¹² devreye girer ki artık bir fikrin ispatında, ilgili fikir kadar gücü bulunan ikinci bir etken ortaya çıkmış olur. Dayanılan “kaynağın sevilmesi” de bir görüşün karşı tarafta kabul görmesinde son derece etkilidir.¹³

Sahabe döneminden itibaren din ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan ya da gündelik hayat içerisinde karşılaşılan durumlarda, görüşleri Kur’an ve sünnete dayandırma hep vardır. Sıffîn Savaşı’nda Kur’an sayfelerinin mızraklara asılması bu otoriteyi öne sürmenin en müşahhas halidir.¹⁴ Daha teorik düzeye indirgenirse hadis ilimleri açısından örneğin, mütevâtir hadiste tarik sayısının tespitinde –hiç de alakası bulunmadığı halde– Kur’an ayetlerinin kullanılması da¹⁵ bu zaviyeden düşünülebilir. Hz. Peygamber’in şahsî otoritesini kullanarak hadislerden istifadeye gelince bunun da sahâbe neslinden itibaren mevcudiyeti görülmektedir. Abdullâh b. Ömer’in (ö. 73/693) bir hadisi duymasına rağmen farklı bir tavır sergileyen birine, “Ben Resûlullah şöyle buyurdu diyorum; sen ise...”¹⁶ şeklinde karşılık vermesi,

¹¹ Leite, W. L., Beretvas, S. N., “Validation of Scores on the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale and the Balanced Inventory of Desirable Responding,” *Educational and Psychological Measurement*, 65/1, (2005), 141.

¹² Richard Luecke, *Güç Etki ve İkna*, çev: Çeviren Turan Parlak (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 87.

¹³ Mahmut Oktay, *İletişimciler İçin Davranış Bilimlerine Giriş* (İstanbul: Der Yayınları, 1996), 190. Ayrıntılı bilgi için bk. Özlem Seki, *İkna Edici İletişim Açısından Korku Çekiciliği Kullanımı Sağlık Bakanlığı Tarafından Yayınlanan Kamu Spotları Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2017, Yüksek Lisans Tezi), 33-34.

¹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu meşâhir ve'l-a'lam*, (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2003), 2/301.

¹⁵ Zinanın sübutu için dört kişi gerektiğini belirten, “Onların (iftiracların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?” (Nur 24/13) ayetinden hareketle mütevâtir haberin en az 5 tarihinin bulunması gerektiğini ifade eden usûl-i hadis ulemâsı vardır. Yine başka ayetlere dayanarak bunu 12 ve 20 tarife çıkaran âlimler de mevcuttur. Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâhları*, çev: Yaşar Kandemir (İstanbul: İfav Yayınları, 1997), 116.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/90.

devam eden süreçte Şa'bî'nin (ö. 104/722) kendi reyini soran kimseye, "Benim reyimin üzerine bevlet" demesi¹⁷ hep aynı zihni kaygının ürünüdür.

Mezheplerin teşekkül dönemine bakıldığında da durum aynıdır. Her mezhep kendi görüşlerinin haklılığını iddia ederken hadislerden destek almıştır. Öyle ki görüşünü destekleyen zayıf rivayetler, düşüncelerini nakzeden sağlam rivayetlere tercih edilebilmiştir. Ehl-i Hadis ile Ehl-i Rey arasında yaşanan birçok çatışma unsurunun ana saiki de bundan farklı değildir.¹⁸

İtikadî ve fikhî yönünün ötesinde siyasî açıdan da hadislerin meşrulaştırma aracı addedildiği muhakkaktır. Halifeliği hak edecek şahsın belirlenmesi noktasında Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki tartışmaların odak noktasında hep hadisler olmuş ve her iki tarafta kendi meşruiyeti adına kullandıkları malzemelerin sıhhati ve muarızın delillerinin zayıflığı üzerinden görüşlerini sistematize etmişlerdir.

Sünneti, görüşlere refere etme arzusu bir yandan kişilerin kendilerini sağlama almalarını sağlarken diğer taraftan sünnetin her devirde güncel kalması ve yeni yorumlar kazanmasını da sağlamıştır. Bu, sünnet malzemesinin statik kalmasının önüne geçmiş yeni yorum ve değerlendirmelerin önünü açmıştır. Genel anlamda olumlu sonuçlar doğuran bu unsur, bazen menfi neticeler de verebilmiştir. Nitekim hadis uydurma faaliyetleri incelendiğinde böylesi bir teşebbüste bulunan neredeyse her kişi, Hz. Peygamber'in otoritesinden istifade etmeyi¹⁹ hedeflemiştir.²⁰ Bir fikrin yayılmak istendiğinde hadisleştirilmesi²¹ ve hakka uygun her sözün peygambere izafe edilebileceğine dair uydurma haberler²² bunun tipik örnekleri arasındadır.

¹⁷ İbare şu şekildedir: "فَإِنْ أَخْبَرْتُكَ بِرَأْيِ قَبْلِ عَلَيْهِ" Abdulmecid Mahmûd Abdulmecid, el-İtti-câhâtü'l-fikhiyye 'inde ashâbi'l-hadis, (Mısır: Mektebetü'l-hânî, 1979), 270.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Gürler, *İktidar-Din İlişkisi*, 130-137.

¹⁹ Zübeyir Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev: Yusuf Ziyâ Kavakçı (İstanbul: Yeni Zamanlar, 2004), 110-119; Yaşar Kandemir'den alıntı ile Muhammed b. Tavî't-tancî, *Mezhepler Tarihi Notları* (İstanbul: Yüksek İslam Enstitüsü 4. Sınıf teksir notları), 4;

²⁰ Siyasî, kelamî, fikhî, asabî ya da şahsî hangi sebeple olursa olsun hadis uyduranların bunu yapmalarının sebebi, kendileri söylediklerinde herhangi bir taraftar toplayamayacakları meseleleri Hz. Peygamber üzerinden insanlara dikte ederek görüşlerine dayanak bulma çabasıdır. Bu sebeple pazarda bitiremediği patlıcanı satabilmek için patlıcanın şifalı olduğuna dair bir rivayet uyduranla, Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından halife ilan edildiğini ileri süren kesimin bu davranışlarının alt yapısında yatan sebep tam da aynıdır. Bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Mevzû'ât*, (Medine: Mektebetü's-selef, 1966), 2/301.

²¹ Ebü Bekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1435), 152.

²² Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlül-ilâm bâs*, (Beirut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1988), 1/ 782,784.

Sünnet malzemesinin evrenselliğini koruması adına –en azından bir kısmının– güne uyarlanması ya da güncel kalması anlamına gelen yorumlama çabaları kişi bazlı düşünüldüğünde dinî nasların ikna gücünün şahsî izahlara yansıtılması anlamına da gelmektedir. Bu durum menfi ya da olağan dışı bir durumu ifade etmez. Aksinde tabii bir sürecin yansımasıdır. Yani insan bazen nassın gücünden hareketle izahlarına şekil verirken, bazen de doğruluğuna inandığı bir meselede dinî kaynaklardan istimdâd ederek onun otoritesine başvurabilir.²³

Osmanlı'nın son dönemine gelindiğinde ise gerek halkı ikna etme gerekse herhangi bir görüş, karar ya da düşünceyi meşrulaştırma aracı vasfıyla hadisler sıklıkla kullanılmıştır. Bu bağlamda; Allah'ın her asırda bir müceddid göndereceğine dair hadisin²⁴ Osmanlı armasında zikredilerek bunun Abdülhamid'i ifade ettiği söylenebilmiştir. Ümmetin ihtilâfının rahmet sayılmasına ilişkin haber, reformistler için mesned teşkil edebilmiştir.²⁵ Kimileri hadislerden destek alarak batılılaşmadan uzak durulmasına hükmederken, Celâl Nuri ve Fuad Paşa gibi isimler yine hadislerden istifadeyle batılılaşmanın gerekliliğini dile getirmişlerdir. Askere giydirilecek kıyafet batı standartlarına alınmak istendiğinde sarığın önemine dair sıhhat noktasında sıkıntılı rivayetler bile ikna aracı olarak kullanılmıştır.²⁶ Kimi isimler, “yaratıcıya isyan varsa, artık yaratılmışa itaat yoktur” hadisinden yola çıkarak yönetime karşı çıkmak gerektiğini savunurken, başkaları, “dünya mümin için zındandır” hadisinden hareketle aynı idareye başkaldırılmaması gerektiğini söylemişlerdir.²⁷

Ahmed Naim de haftalık köşe yazılarındaki hadis değerlendirmeleriyle kendi görüşlerini serdetmenin yanı sıra vermek istediği mesajı kuvvetlendirme, taleplerini meşrulaştırma ve toplumu ikna amacını gütmüştür. Bu bağlamda öncelikle onun yazılarında yer verdiği rivayetleri tercih ve ele alışı üzerinde durulacak, daha sonra ise örnekler üzerinden hâdise-hadis münasebeti irdelenecektir.

2. Ahmed Naim'in Hadisleri Seçiş ve İşleyiş Usulü

Ahmed Naim, *Sebîlü'r-reşâd Dergisi*'nde yayınladığı toplam otuz yedi hadis yazısının bir kısmında rivayetler hakkında değerlendirmeler yaparken bir kısmında ise herhangi bir izahta bulunmamış, sadece hadisleri zikretmekle yetinmiştir. Üzerinde değerlendirme yapmadığı rivayetler, seçiliş sebepleri

²³ Leite, “Validation of Scores on the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale and the Balanced Inventory of Desirable Responding,” 141.

²⁴ Ebû Dâvud, “Melâhim” 1.

²⁵ Celâl Nûrî, *Kadınlarımız*, sad: Özer Ozankara (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 140.

²⁶ Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, (Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 195.

²⁷ Konunun daha ayrıntılı anlatımı ve örnekler için bk. Gürler, *İktidar-Din İlişkisi*, 160-178.

açısından müellifin fikrî izdüşümlerini göstermesi itibarıyla son derece değerlidir. Dolayısıyla yaşadığı dönemin rivayet yorumlamalarına etkisini anlama ve hadislerin otoritesinden istifadesi noktasında kendisinin sadece hadis değerlendirmeleri değil bizzat hadis seçimleri de önem arz etmektedir.

Ahmed Naim'in izahlarında genellikle yalın bir dil kullandığı ve meramını ifade sadedinde lafı çok uzatmadığı söylenmelidir. Eleştiri ya da tavsiye niteliğindeki izahlarında belli bir kişi, zümre ya da kurum ifade etmek yerine; "Müslümanlar, bunlar,²⁸" gibi daha çok genele hitapta bulunmaktadır. Değerlendirmelerinde kimi zaman diyalektiğe başvurduğu görülmektedir. Muhtemel soruları kendisi sorarak cevaplar vermeye gayret etmiştir.²⁹ Ahmed Naim'in ilgili hafta içerisinde seçtiği hadisin tahrîcini genelde yaptığı görülür. Ancak mezkûr konu altında yer verdiği ikincil rivayetleri ise çoğu kez kaynaklandırmamaktadır. Bu bağlamda tüm yazıları genelinde;

Kütüb-i Sitte'nin tamamından hadis alan Ahmed Naim, bunun dışında; Ahmed b. Hanbel'in (ö. 855/241) *Müsned*'i, Ebû Dâvud'un (ö. 889/275) *Merâsil*'i, Nesâî'nin (ö. 915/303) *Künâ'sı*, İbn Huzeyme'nin (ö. 924/311) *Sahîh*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 965/354) *Sahîh*'i, Taberânî'nin (ö. 971/360) her üç *Mu'cem*'i, Beyhakî'nin (ö. 1066/458) *Sünen*'i ve Şu'abu'l-îmân'ı, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, Hâfız İsfahânî'nin (ö. 1141/535) *Kitâbü'l-Hüccce fî etbâ'i'l-mahacce*'si, Süyûtî'nin (ö. 1505/911) *el-Câmi'u's-sağîr*'i, Begavî'nin (ö. 516/1122) Şerhu's-sünne'si Ahmed Naim'in kaynaklarıdır. Bunlar dışında tahrîcini yapmadığı rivayetlere bakıldığında ilgili haberlerin; Ali el-Müttakî'nin (ö. 1567/975) *Kenzu'l-ummâl*'i, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725/1137) *Rûhu'l-beyân*'ı ve Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) *Keşfu'l-hafâ'sı* gibi eserlerin de yer aldığı görülmektedir.

Müellif yazılarında yer verdiği hadislerin sadece sahâbî râvisini belirtir, herhangi bir sened zikretmez ve isnad değerlendirmelerine girmez. Tüm yazılarında sadece iki yerde sened açısından tespitlerde bulunmuştur.³⁰ Genel anlamda rivayetlerin sıhhati noktasında ise kaynağına güvendiği rivayetlerde herhangi bir değerlendirme yapmaz. Ancak kaynağı itibarıyla birincil eserler arasında görmediği çalışmalardan rivayet kullandığında, "bize isnad-ı sahîh ile rivayet olunan bir hadis-i sahîhtir"³¹ ya da "Bu haber sahîhtir" gibi ifadelerle hadislerin sıhhatini beyan etmiştir.³² Bunun dışında

²⁸ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 14/361 (4 Temmuz 1918).

²⁹ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 11/283 (12 Şubat 1914).

³⁰ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/302 (25 Haziran 1914); Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 14/361 (4 Temmuz 1918).

³¹ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/302 (25 Haziran 1914).

³² Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/306 (23 Temmuz 1914); Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 9/212 (26 Eylül 1912); Ahmed

muteber gördüğü “hasen” rivayetleri de özellikle Tirmizî’den yaptığı alıntılarla belirtmeye çalışmıştır.³³ Ancak tüm bu izahların sistematik ve düzenli gerçekleştirdiğini söylemek mümkün değildir. Bunun yanında terğib ve terhîb içerikli ya da ibadetlerin değerine yönelik, (وَحَتَّىٰ لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ جَامَعَ امْرَأَتَهُ) ³⁴ ve (الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ هَدَمَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ) ³⁵ gibi hadis ulemâsı nezdinde zayıf kabul edilen bazı rivayetleri de kullanmış ve fakat bu duruma kendisi işaret etmemiştir.

3. Ahmed Naim’in Yazılarında Ele Aldığı Konular

Sebilü’r-reşâd Dergisi’ndeki tüm yazıları tetkik edildiğinde Ahmed Naim’in dört temel başlık üzerinden yazılarını teşekkül ettirdiği görülmektedir. Bu konulardan ilk ikisi, “sünnete bağlılık ve ümmet bilinci” şeklinde formüle edilebilir. Bu zaviyeden bakıldığında kendisinin altı köşe yazısını bu minvalde kurguladığı ve ana temayı böylesi bir konu üzerinden ele aldığı görülecektir.³⁶ Bu başlıklar altında işlediği konulara bakıldığında; sünnete ittibânın kurtuluşu sağlaması, ümmet bilincine erişmenin gereği ve mal biriktirmeme, asabî duygulardan kurtulma gibi başlıklar görülür.

Ahmed Naim’in yazılarında ele aldığı bir diğer başlık ise batı hayranlığının Müslüman toplumuna yansımaları üzerinedir. Her ne kadar sadece bir konu başlığını bu meseleye hasretmiş gibi gözükse de neredeyse her bahis içerisinde batı hayranlığının olumsuz etkilerine atıfta bulunduğu gözükmektedir. Bu bağlamda, değerlendirme yaptığı başlıklar; batının alınması gereken yönleri terkedilerek, bunun yerine şekilci davranılması, salt manada batı taklitçiliği, Müslümanların kendi güzelliklerini ancak bir batılı överse kabul etmeleri ve tüm bunların neticesinde batının Müslümanların iç dinamiklerini mahvetmesi şeklinde özetlenebilir.

Müellifin belki de en fazla önem atfettiği konu “cihad” meselesidir. Kendisi *on dokuz* köşe yazısını doğrudan cihad bahislerine ayırmıştır. Bu

Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/294 (30 Nisan 1914).

³³ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/302 (25 Haziran 1914); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/303 (2 Temmuz 1914); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/308 (13 Ağustos 1914).

³⁴ O kavimlere mütâbaatınız o derecede olacaktır ki içlerinden biri bil-farz zevcesiyle sokak ortasında mücâmaat etse siz de yapmaktan geri kalmazsınız.

³⁵ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (Kahire: Mehtebetü'l-Kudsî, 1351) 1/193.

³⁶ Bu yazılar için bk. Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/294 (30 Nisan 1914); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 15/366 (22 Ağustos 1918); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 8/206 (15 Ağustos 1912); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 9/212 (26 Eylül 1912); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 11/283 (12 Şubat 1914); Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 14/361 (4 Temmuz 1918).

yazılarda; cihadın en üstün amel kabul edildiği ve fazileti³⁷ Allah yolunda cihadın niteliği, yönetici günahkarsa dahi düşmana karşı onunla cihadın vücûbu, mücâhidin kıyamette elde edeceği ecir,³⁸ Hz. Peygamber'in gaza etme arzusu, şehitliğin ve onu arzu etmenin fazileti, gaziliğin değeri,³⁹ şehitlikle kazanılacak ecrin başka hiçbir şeyle elde edilemeyeceği,⁴⁰ nöbet tutmanın ve cihada rağmen ibadeti bırakmamanın önemi, cihadda maddî beklenti aramamak,⁴¹ cihadda bulunanlara infak⁴² ve onları donatmak,⁴³ Allah'a imandan sonra en üstün amelin cihad olduğu ve cihad eden kimseye cennetin adeta farz kabul edileceği,⁴⁴ şan şeref ya da menfaat için cihad edene hiçbir ecrin verilmeyeceği, okçuluğun değeri,⁴⁵ cihad için hayvan yetiştirenin ya da cihada katılanların geride kalanlarına iyi muamele edenlerin fazileti,⁴⁶ denizde yapılan gazanın karada yapılan gazadan üstünlüğü,⁴⁷ atların değeri ve süvarilerin kıymeti,⁴⁸ bununla birlikte yaya yürüyenlerin de ecir kazanacağı,⁴⁹ şehitliği gerçekten isteyenin de şehit mesabesinde görüldüğü,⁵⁰ geçerli özü yüzünden savaşa katılmayanların mazur görüleceği, belli durumlarda ücretle askerlik yapanların da makbul sayılabileceği,⁵¹ cihad edenlerin gelecekte zafer elde edecekleri,⁵² cihadın bizatihi kendisi, cihada katılanlar, katılmayanlar, cihad için gerekli şeyler gibi savaş ile doğrudan ya da dolaylı alakalı yaklaşık *doksan* rivayet ele almıştır.

³⁷ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/308 (13 Ağustos 1914); Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/317 (10 Aralık 1914).

³⁸ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/314 (19 Kasım 1914).

³⁹ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/315 (26 Kasım 1914).

⁴⁰ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/316 (3 Aralık 1914).

⁴¹ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/318 (17 Aralık 1914).

⁴² Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/319 (24 Aralık 1914).

⁴³ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/324 (28 Ocak 1915).

⁴⁴ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/320 (31 Aralık 1914).

⁴⁵ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/321 (7 Ocak 1915).

⁴⁶ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/322 (14 Ocak 1915).

⁴⁷ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/323 (21 Ocak 1915); Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/329 (4 Mart 1915); Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/330 (11 Mart 1915).

⁴⁸ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/326 (11 Şubat 1915); Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/327 (18 Şubat 1915).

⁴⁹ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/328 (25 Şubat 1915).

⁵⁰ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/332 (25 Mart 1915).

⁵¹ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/334 (8 Nisan 1915).

⁵² Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/336 (22 Nisan 1915).

4. Ahmed Naim'in Yazılarında Ele Aldığı Konuların Dönemin Hâdisatıyla İlişkisi

4.1. Sünnete Bağlılık ve Ümmet Bilinci

Ahmed Nâim *Sebîlü'r-reşâd Dergisi*'nde 8 Ağustos 1912 senesinde hadis değerlendirmelerini kaleme almaya başlamıştır. Bu dönemin hemen öncesine bakıldığında Trablusgarp Savaşı'nın başladığı Türk İtalyan Savaşı'nda 5 Ocak 1912 günü Müslümanları birbirine düşürmek için havadan bildiriler atıldığı⁵³ ve meclis-i meb'ûsanın kapatıldığı⁵⁴ görülmektedir. İlk yazısından birkaç ay sonrasında ise Balkan Savaşları'nın gerçekleştiği, devam eden birkaç sene içerisinde yazıları devam ederken de Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği görülmektedir. Bu yüzden böylesi zor bir süreç içerisinde Ahmed Naim'in gerek seçtiği hadislerle gerekse yaptığı yorumlarla güncel meselelerin çözümünde ya da muhataplarına tercih sunma açısından hadis metinlerini bir referans addettiği ve onun otoritesinden istifade ettiği açıkça görülmektedir. Kendisi ümmet bilincini insanlara aktarmaya çalışmıştır. Öyle ki zaten o, yaşadığı dönemde İslâmcılık akımının temsilcileri arasında zikredilmiştir.⁵⁵

Sünnete bağlılık ve ümmet şuuru noktasında Ahmed Naim'in belki de ilk vurguladığı hususlar; Müslümanların bu süreçte birbirlerinden yüz çevirmemeleri, kusurlu da olsa din kardeşini affetmenin önemi, bu güzel hasletleri edinmedikçe nesebin bir anlamının bulunmadığı ve son tahlilde belki de en vurucu haliyle Müslümanların kendi içlerinde savaşa tutuşmamalarına yöneliktir.

Ahmed Naim yaşadığı dönem itibarıyla Müslümanların tek kurtuluşunu birliktelikte görmektedir. Bu sebeple rivayetleri de bu temayı destekleyecek şekilde seçerek izahlarda bulunmuştur. Örneğin bir yazısında,

أَنْصُرُ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا. قِيلَ: كَيْفَ أَنْصُرُ ظَالِمًا؟ قَالَ: تَحْجِزُهُ، عَنِ الظُّلْمِ فَإِنَّ ذَلِكَ نَصْرُهُ.⁵⁶

hadisini kullanarak, “muâveneti yalnız mazlumlara değil, zâlimlere bile teşmil edelim.” demektedir.⁵⁷ Bu uğurda asabî duygularla hareket edilmemeli ümmet bilinci ön planda tutulmalıdır. Zira onun seçtiği hadislerden ve yorumlardan hareketle mümin müminin aynasıdır⁵⁸ hiçbir ırkın diğeri

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüner Tuncer, *Trablusgarb ve Balkan Savaşları*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2018)

⁵⁴ Komisyon, *Osmanlı Mebusan Meclisinden Türkiye Büyük Millet Meclisine*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2014.)

⁵⁵ Mehmet Santaş, *Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı*, (Ankara: Mesaj Yayınları, 1986), 37.

⁵⁶ Benzer şekilde, Buhârî, *Sahîh*, “İkrâh” 7.

⁵⁷ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebîlü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 8/206 (15 Ağustos 1912).

⁵⁸ Ebu Davud, *Sünen*, “Edeb” 49.

üstünlüğü yoktur⁵⁹ ve üstünlük Allah'a bağlılıkla ölçülür.⁶⁰ Dolayısıyla Müslüman bir kişi ırkını ön plana çıkarıp asabî duygularla hareket edemez. O şöyle der:

“Arab, Türk, Arnavud” gibi kelimelerin sahâif-i siyâsette yer bulması İslâm'ın son ilticâgâhı olan vatan-ı azîmimizi gözbebeği gibi sıyânet hissiyle kalbi lerzişdâr olan bîçâre müslümanların kalbinde nasıl bir te'sîr bıraktığını öğrenmeyi kâri'lerimizin vicdânına terkediyoruz.”⁶¹

Seçilen bu hadisler ve serdedilen bu ifadeler söylendiği zaman dilimi düşünüldüğünde tam da hadisin gücünden istimdâd edilecek ve onun öğretileri etrafından insanların toplanmaya çalışılacağı bir dönemdir. Zira Trablusgarp Savaşı devam etmekte ve Balkan Savaşları da kendisini hissettirmektedir. Aynı şekilde yukarıdaki ifadelerinin devamında “Biz ise hâlâ Türklük, Arablık, Arnavudluk gâileleriyle hem kendimizi, hem kâinâtı bî-huzûr ediyoruz.” demektedir. Burada da “Arablık” ifadesi Trablusgarp Savaşı'na, “Arnavudluk” derken de o sene başlayan Arnavut İsyanı'na⁶² bir göndermenin varlığı aşikârdır. Ahmed Naim; Trablus'taki, Arnavutluk'taki ve Anadolu'daki Müslümanların bağını hadislerin gücüyle sağlam tutmaya çalışmaktadır.

Müslümanların Balkan ve Trablusgarp Savaşları ve iç isyanlarla mücadele ile geçen süreci ancak manevi değerlere sıkı sıkıya bağlanarak atlabileceğini düşünen Ahmed Naim bu minvalde bir yazısında,⁶³

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

ayetiyle⁶⁴ Müslümanların örnek alması gereken asıl merciye işaret ederken,

وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا⁶⁵

ayetiyle de⁶⁶ Peygamber'e imtisalın önemine vurgu yapmıştır. Burada kullandığı “ahlâk ve âdâbımızı dâü'l-efrence uğratmanın âkıbeti elbette

⁵⁹ Buharî, *Sahîh*, “Ahkâm” 4.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/411.

⁶¹ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 9/212 (26 Eylül 1912).

⁶² Fahri Maden, “Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, *Avrasya Etüdüleri* 39/1 (Hazi-ran 2011), 155-196 .

⁶³ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 11/283 (12 Şubat 1914).

⁶⁴ Ahzâb, 33/21. Resûlullah sizin için bir üsve-i hasene yani güzel bir numûne-i imtisaldir.

⁶⁵ Haşr, 59/7.

⁶⁶ “Resûl size ne getirdi ise alın. Ona tebaiyet ediniz. Sizi her neden nehy ettiyse intihâ ediniz. Yani yapmaktan sakınınız.”

bugünkü perîşânlıktır.” ifadeleri aslında bu rivayetleri seçiş gayesinin izdüşümü niteliğindedir. Zira Müslümanlar batıya kaybettikçe ona şeklen benzeyerek bu süreçten kurtulabileceklerini sanmakta, birbirlerine bağlanmak yerine batıya meyletmektedirler. Ahmed Naim bu durumun farkındadır ve rivayetlerin zımında devrinin Müslümanlarını uyarmak istemektedir.

Kronolojik bir şekilde ilerlendiğinde 30 Nisan 1914 tarihli yazısında ise temel vurgusu⁶⁷ Müslümanların kendi içlerinde savaşmalarının küfür sayılacağı ve Müslümanın Müslümana kanının haramlığı üzerinedir.⁶⁸ Bu sürece bakıldığında Osmanlı'nın ciddi bir borçlanma içinde bulunduğu ve bunun %95'inin batılı devletlere ait olduğu,⁶⁹ batıya karşı böyle çaresiz bir durumda iken Anadolu'da ise Müslüman-Kürt ayaklanmasının varlığı,⁷⁰ keza o dönemde Müslümanların yaşadığı Arnavutluk bölgesindeki isyan,⁷¹ Ahmed Naim'in rivayet seçimlerinin altında yatan sebepleri çok belirgin bir biçimde göstermektedir. Köşe yazılarında haftalar arasında konu seçiminde bu denli değişim, meseleler karşısında ümmeti birlikte tutmak adına hadislerin ifade gücünden yararlanmak gerektiğini düşündürmektedir.

Ahmed Naim'in Birinci Dünya Savaşı sonrası kaleme aldığı yazılara bakıldığında ise muhteviyat ve hadis seçimleri noktasındaki farklılaşma dikkat çekicidir. 22 Ağustos 1918 senesindeki yazısında kıtlık zamanında mal biriktirene lanet edileceğini bildiren rivayeti kullanarak;⁷² Müslümanların kendi çekişmelerini bir kenara bırakmanın ötesine geçmesi gerektiğini ve yeri geldiğinde Müslüman kardeşini kendisine tercih noktasında hareket etmesinin lüzumunun altını çizmiştir.⁷³ O yıllara bakıldığında ise başta yakacak malzemeleri⁷⁴ ve genel anlamda ise ciddi bir maddi sıkıntının varlığı görülmekte, hatta zengin kesimlerin dahi kıtlık endişesi çektiği

⁶⁷ Burada yer verdiği hadisi şöyle tercüme etmiştir: “Müslüman ile sövüşmek fâsıklık, vuruşmak kâfirliktir. Müslüman malının hurmeti kanunun hurmeti gibidir”

⁶⁸ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/294 (30 Nisan 1914).

⁶⁹ Nedim Dikmen, “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2005), 137-159.

⁷⁰ Bu süreçte Molla Selim ve Şeyh Şehabettin gibi isimler tarafından isyanlar çıkarılmıştır. Nejla Günay, “Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, *Akademik Bakış*, (2017) 10/20, 49-68.

⁷¹ Maden, “Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci”, 170-171.

⁷² Ahmed Naim şu şekilde tercüme etmiştir: “Allah'ım vermeyip biriktirenin malını Sen helak et.”

⁷³ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 15/366 (22 Ağustos 1918).

⁷⁴ Necati Çavdar, “Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı Ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30 / 89 (Temmuz 2014), 95-130

bilinmektedir.⁷⁵ Dolayısıyla Ahmed Naim Müslüman bir bireyin böylesi durumda nasıl davranması gerektiğini yine hadisler üzerinden kurgulayarak gerçekten çok zor durumdaki tebaayı bir araya toplamaya çabalamaktadır.

Çekilen maddi sıkıntıların yanında manevî anlamda da yıpranmış Müslümanların farklı fikrî cereyanların etkisinde kaldığını gören Ahmed Naim bir yazısında da bu hususa değinmiştir. Batıcılık fikrinin aynı zamanda ilkesel anlamda sekülerleştirmeyi esas alması, İslâm'a ilişkin sembollerin, yerini sosyal yaşama dair sembolere devretmesi beklentisi;⁷⁶ Ahmed Naim'i bir yandan batı hayranlığına karşı Müslümanları uyarmaya, diğer yandan da bu düşünce sebebiyle oluşacak dinî boşluk noktasında insanları İslâm'ın öğretilerine davete zorunlu kılmıştır. Bir yazısında,⁷⁷

هَدَمَ الدِّينَ الصَّلَاةَ عِمَادَ الدِّينِ فَمَنْ هَدَمَهَا فَتَقَدَّ

hadisini,⁷⁸ vermiş ve bir yönüyle maddi sıkıntılar için paylaşmayı vurgulayan rivayetleri esas alırken manevi çöküntüden kurtulmak adına da dini ayakta tutacak en kuvvetli sütun olarak namazı Müslümanlara hatırlatmak istemiştir. Zira Batı hayranlığı ve batıcılık fikrinin bir diğer yansıması da o devirde kendisini laiklik düşüncesi çerçevesinde bir yaşayış ve idare biçimine yönlendirmekteydi.⁷⁹ Ahmed Naim'in, "Namaz dinin direğidir" haberi üzerinden yaptığı alt çıkarımlar dikkat çekicidir. Buna göre namazın toplum içerisinden çekip çıkarılması aynı zamanda müminlerin birbirlerine emr-i bil ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerden de vazgeçmelerine sebebiyet vermiştir. Burada dikkat çeken husus, kendisi şu an elimizde bulunan ve hâlâ aşılamadığı kabul edilen bir hadis usulü eserinin sahibi Ahmed Naim'in, hadis sıhhat kriterlerini çok iyi bilmesine karşın muhaddisler nezdinde zayıf kabul edilen,⁸⁰ "Namaz dinin direğidir" haberi üzerinden bu çıkarımı yapması dönemin şartlarının rivayet seçim ve kullanımı

⁷⁵ Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2016), 139.

⁷⁶ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), 74-75.

⁷⁷ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakim* 14/361 (4 Temmuz 1918).

⁷⁸ İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân, *et-Terğîb fi fedâilil-'a-mâl ve sevâbi zâlike* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2004), 130; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410), 3/39; el-Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/193.

⁷⁹ Kemaleddin Taş- Betül Göksüçukur "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları Ve Din" *Dini Araştırmalar*, 22/56 (Temmuz - Aralık 2019), 463-488, 475.

⁸⁰ Muhammed b. Derviş el-Hût, *Esne'l-metâlib fi ehâdisi muhtelifeti'l-merâtib* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 't.y. '), 176; Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/31; İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Şerhu Müşkilil-vasît* (Suud: Dâru Kunûzi'l-İşbilya, 2011), 2/5; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a fi ahbâri'l-mevzû'a* (Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971), 236; Muhammed b. Halîl b. İbrâhîm Trablusî, *el-Lu'luu'l-mersû' fîmâ lâ asle lehü ev bi aslihî mevdu'* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415), 110.

noktasında nasıl bir etkiye sahip bulunduğu noktasında fikir vericidir. Zira bu hadis hem lafız hem de üslup itibarıyla son derece vurucudur ve insanlar arasındaki şöhreti malumdur. Bu sebeple Ahmed Naim rivayetin bahse konu meşhurlüğünü bir etki aracı olarak kullanmış gözükmektedir.

4.2. Batı Hayranlığı

Ahmed Naim'in İslam ümmetinin kurtuluşu için gerekli gördüğü reçeteyi sünnete ve dine bağlılık diye formüle etmesinin yanında birçok sefer hayıflandığı bir husus da batı hayranlığıdır. 12 Şubat 1914'de kaleme aldığı hadis değerlendirmesini bu konuya hasreden müellif,

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ مَنْ قَبْلَكُمْ شَيْبًا بِشَيْبٍ، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، حَتَّىٰ لَوْ سَلَكَوْا
جُحْرَ حَبِّ لَسَلَكَتُمُوهُ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ: الْيَهُودُ، وَالنَّصَارَى قَالَ: فَمَنْ؟⁸¹

hadisini⁸² tetkike açmıştır. Buradaki izahları çok ilginç ve devrin insanlarını doğrudan yönlendirici niteliktedir.

Ona göre bu hadis, “on üç asır sonra giriftâr olduğumuz bugünkü hâl-i şakâyı tasvîr eden bir mu'cize-i bâhire-i Nebeviyye'dir.” Zira Müslümanlar hiçbir zaman İslâm dışı unsurlardan karşılıksız fayda görmemiştir. Ona göre Müslümanlar batının alınması gereken, “terakkiyâtını, ilmini, san'atını, hünerini” ellerinin tersiyle itmekte, ancak onun yanlış yönlerini, “Avrupa kuvvetlidir diyerek her yaptığı rezâleti savâb ve hikmet sayıp” almaktadır. Burada Ahmed Naim'in bir taraftan hadisler eliyle halka doğru mesaj verme kaygısı varken diğer taraftan batı konusunda Refî Cevat gibi mutlak benimseyici tavır sergileyenler⁸³ ile Emin Bülend Serdar gibi her şekil ve durumda onu düşman saymak gerektiğini belirten⁸⁴ kimselere karşı orta yol önerisidir.

Ahmed Naim'in seçtiği rivayetin manasını, “Muhakkak sizler, sizden önceki ümmetlerin yolunca karış karış, arşın arşın uyup gideceksiniz. Hatta onlar bir keler deliğine girmiş olsalar bile (siz de o daracık yere girecek) onlara tâbi' olacaksınız” şeklinde vermiştir. O yıllarda ise Batılılaşma adı altında ciddi bir cereyanın Osmanlı içerisinde geliştiği düşünülürken

⁸¹ “Sizden evvel gelen ümmetlerin yolunu elbette ve elbette karış karış, arşın arşın kovalayacaksınız. Hatta bunlar bir keler yuvasına tıklamak gibi nâ-ma'kûl bir şeye kalkışsalar bile yine siz onların ardı sıra oraya girersiniz. “Yâ Resûlallâh, bu tâbi' olacağımız ümmetler Yahûd ile Nasârâ mıdır?” diye sorduk. “Ya kim olacak?” buyurdu.

⁸² Buhârî, “Ehâdisu'l-enbiyâ” 50.

⁸³ Sadık Albayrak, *İrticâın Tarihçesi 3 Cumhuriyete Doğru Hilafetin Sonu*, (İstanbul: Araştırma, 1989), 15-16.

⁸⁴ Burada kastedilen ifadeler şâirin Kin isimli şiirinden mülhemen ifade edilmiştir. (Kadir Gürler'den naklen).

Ahmed Naim'in neden böyle bir rivayet seçtiği ve izahlarını niçin bu yönde kanalize ettiği çok daha net anlaşılacaktır.

Aslına bakılırsa İkinci Meşrutiyet zamanında İslamcılığın merkezi kabul edilen *Sebîlü'r-reşâd Dergisi*'nde⁸⁵ yazılar kaleme alması onun bu meyanda eleştirilerinin mahiyeti hakkında fikir vermektedir. Keza Ahmed Naim kendi döneminde batılılaşma adı altında İslâmî bazı değerlerin yaşanmaya dahi çekinildiğini üzülererek beyan etmektedir.

Batılılaşma meselesinde Ahmed Naim temel ve büyük problemlerin yanında sosyal hayata yansımaları mevcut daha tikel örneklerle de başvurarak aslında halk nazarında İslâm'ın şiarı nitelenebilecek bazı şekli unsurlara da gönderme yapmıştır. "Selâmın yayılması"⁸⁶ ile ilgili bir rivayeti işlerken,

"Âdâb-ı İslâmiyye o derecede giriftâr-ı gurbet olmuştur ki, muhâtabımız gücenmesin diye selâmullâhı çok kere terk ediyoruz da kalbini bir "bonjour" veya "bonsoir" ile tatyîb etmeyi evlâ görüyoruz!"

demektedir. Akabindeki ifadelerinde Ahmed Naim'e göre cahil bir Avrupalı İslâm'ın bir değerini beğenmediğinde Müslümanların da bu değeri yok saydığını, ancak "Diğer bir müdakkık Avrupalı gelip, bazı akâyidimizi, bazı te'sîsât-ı şer'iyemizi medhettiğinde, derhâl aklımız gûyâ başımıza" gelmektedir. Tüm bu taklitçiliğe karşın ne Avrupalıların gözünde bir değer kazanabildiğimizi, ne de ilerleyebildiğimizi aksine "San'atımız, ticâretimizin yabancı ellere intikâl ettiğini, servet-i milliyyemiz azaldığını, Akîdemizin, nefsimize i'timâdımızın sarsıldığını ve ahlâkımız pek dûn bir derekeye sukût ettiğini" hayıflanarak belirtmektedir.⁸⁷

Burada Ahmed Naim, hadiste geçen "karış karış, arşın arşın" başka ümmetlerin yolunu taklit etmeyi İslâm'a dair toplumun en temel ve şeklî tatbiklerinden biri kabul edilen selamlaşmadan başlayarak, en üst ve evrensel ilke ahlâk prensiplerini de içine alacak geniş bir yelpazeye dâhil etmiştir. Ahmed Naim'in tek bir hadisin zımnından kendi döneminde gördüğü durumlara rivayeti refere etmesi hadisin gücünün güne aktarımı noktasında çok değerlidir. Zira kendisi rivayetin zahirinden çıkarılamayacak hususları onun zımnından elde ederek hadisleri dönemin şartları ve Müslümanların durumları doğrultusunda yorumlamıştır.

⁸⁵ Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimattan Sonra Türkiye'de Fikir Hareketleri", *Tanzimatın 100. Yıldönümü Kitabı*, 1937, 319.

⁸⁶ Müslim, *Sahih*, "İmân" 93.

⁸⁷ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 8/805 (8 Ağustos 1912).

Bir başka yazısında Ahmed Naim; manası, sebab-i vürûdu ya da bağlamı itibarıyla hiçbir ilişkisi bulunmayan bir rivayeti batı hayranlığıyla irtibatlandırmıştır. Öyleki,

سَيَخْرُجُ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ بَحَارَى بِهِنَّ تِلْكَ الْأَهْوَاءُ، كَمَا يَسْحَارَى الْكَلْبُ بِصَاحِبِهِ لَا يَبْقَى مِنْهُ عِرْقٌ وَلَا مَفْصِلٌ إِلَّا دَخَلَهُ

“Benim ümmetinden öyle adamlar çıkacak ki o ma’hûd ehvâ-i fâside kuduz illeti hastasına nasıl musallat olursa öylece musallat olacaktır. Kuduz illeti sahibinde içine girmedik ne bir damarı ne bir mafsâl bırakmaz.” hadisindeki⁸⁸ kuduz illetini batı hayranlığı diye nitelemiş ve Müslümanların asıl taklit etmesi gereken kişiyi Hz. Peygamber diye göstermiştir. Bunu, “Din ve îmânda fikir ve akîdede, ahlâk ve âdâbda Cenâb-ı Fahrû’r-rusûl’ün tebliğ ettiği şerîata mütâbaat ve şemâil-i mukaddese-i seniyyelerini meşk-ı taklîd ittihâz ediniz” diyerek belirtmiştir. Görüldüğü üzere müellif her dönemde farklı şeylere hamledilebilecek bu rivayetin unsurlarını kendi döneminde en büyük sorun gördüğü batılılaşma fikri muvacehesinde kendi tercihiyle yorumlayabilmiştir. Aslında bakıldığında “üstü ve altı var ise de biz sadece hadisin meselemize taalluk eden bu fıkra-i şerîfesini aldık” demek suretiyle⁸⁹ rivayeti bağlamından kopararak başkaca isimler tarafından yapılan yorumlamalar da o dönemde böylesi bir meşrulaştırma ve ikna aracına duyulan ihtiyacı göstermektedir.

4.3. Cihad

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ahmed Naim’in hadis yazıları içerisinde en fazla konu başlığı yaptığı bahis cihad meselesidir. Bununla birlikte dikkat çeken önemli bir husus ise Ahmed Naim’in cihad konusundaki fikirlerinin ya da şartların farklılaşmasıyla, rivayet tercihlerinde ve yorumlamalarında da bir değişimin varlığıdır.

Ahmed Naim, Balkan Savaşı öncesi yazılarına bakıldığında, “مَنْ حَمَلَ عَلَيْنَا، إِذَا تَنَقَّى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ”،⁹¹ “وَمَنْ عَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا”،⁹⁰ “السَّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا” gibi rivayetler kullanarak savaşa girmemek gerektiğini açıkça belirtmektedir. Bunun bir korku sayılmaması gerektiğini ama şartların bunu

⁸⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Sünne” 1.

⁸⁹ Mustafa Nâki Kırk Hadis Yâhud İlmihal-i Siyâsî ve İctimâî, (Selânik: y.y. 1327), 75-76. (Kadir Gürler’den naklen, İktidar-Din, 328.)

⁹⁰ Buhârî, *Sahîh*, “Diyât” 2; Müslim, *Sahîh*, “Îmân” 161.

⁹¹ Müslim, *Sahîh*, “Îmân” 164.

⁹² Buhârî, *Sahîh*, “Îmân” 21.

doğurduğunu ifade etmektedir.⁹³ Bir başka yazısında da savaşı öncelikle gerektğini ifade eden iki hadis⁹⁴ zikrettikten sonra buldukları dönem ve devletin durumu göz önünde bulundurulduğunda, “Harb isteriz! Düşmanlarımız kahrolsun!” demenin yanlışlığına vurgu yapmaktadır.⁹⁵ Balkan Savaşları’nın ayak seslerinin duyulmaya başladığı 10 Ekim 1912 tarihli hadis değerlendirmesinde de,

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَأَسْأَلُوا اللَّهَ الْعَاقِبَةَ، فَإِنَّكُمْ لَا تَدْرُونَ مَا يَبْتَلُونَ مِنْهُمْ وَإِذَا لَقَيْتُمُوهُمْ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّهُمْ، وَتَوَاصِينَا وَتَوَاصِيَهُمْ بِيَدِكَ، وَإِنَّمَا تَفَشَلْتُمْ أَنْتُمْ، ثُمَّ الرَّمُوا الْأَرْضَ جُلُوسًا، فَإِذَا عَشَوْكُمْ فَاتَهَضُّوا وَكَبَّرُوا⁹⁶

hadisini seçmiş ve ümmeti birlik içinde kalmaya, savaşı da mümkün mertebe talep etmemeye teşvik etmiştir. Kendisinin,

“Devlet harb açmak üzeredir” deniliyor. Düşmanlarımız her taraftan hücumla hazırlanmış, nâmûs-ı İslâm’i kesrecek tekâlîf-i şâkkada bulunuyormuş. Her gün; “Silâh patlayacak!” diye intizârdayız. Böyle bir sırada cihâdın fezâilini, Hazret-i Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) Efendimiz hazretlerinin terğîbât-ı kudsiyelerini kârî’lerimize bildirmek icâb ederse de mâye-i bakâsı hubb-ı cihâd ile yoğurulmuş, nesim-i hayâtı istinşâk ettiği günden son nefesini verdiği âna kadar sâmiyası menâkıb-ı cihâd ile dolmaktan hâlî kalmamış bir kavme cihâdın fezâilinden bahsetmeyi zâid görmüyor, bununla beraber şimdi kâbil-i ihmâl addedebiliyorum.

cümlelerinden çok net bir şekilde anlaşılan gerek Osmanlı Devleti’nin durumu gerek İslâm aleminin asabî duygularla hareket ettiği bir süreçte – her ne kadar Müslüman Türk milleti savaştan korkmayan bir toplumsa da cihadın fazileti konusuna değinmek istememektedir. Bu da kendisinin idarî ve ekonomik şartlar itibarıyla zor bir süreçten geçen Osmanlı Devleti’nin bu halinden mülhemen rivayet seçimlerini de buna uygun gerçekleştirmiştir. Kendisi o dönemde harp isteyen bir güruhun mitingler düzenlediğini ve ortalığı ayaklandırdığını söyledikten sonra, “Fakat harb istemek işte görüyorsunuz ki, revân-ı pâk-i Muhammedî’nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) râzî olacağı temenniyâttan değildir.” sözleriyle bu dönemde harp istememenin Hz. Peygamber’in sünnetine daha muvafık düştüğünü dile getirmektedir. Böylesi bir dönemde nümayiş/gösteri yapmanın sahtekârlık sayılacağını dile getiren Ahmed Naim Müslümanların kusurlarını küffara göstermemeleri gerektiğini ancak, “hiçbir musîbetten yılmaz cengâver ve

⁹³ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakim* 8/206 (15 Ağustos 1912)

⁹⁴ İlgili rivayetler için bk. Buhârî, *Sahîh*, “İmân” 36; Müslim, *Sahîh*, “İmân” 116, 161.

⁹⁵ Ahmed Naim, “Hadis-i Şerif”, *Sebilü’r-reşâd-Sırât-ı Müstakim* 9/214 (10 Ekim 1912)

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’ri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn* (Beirut: y.y., 1990), 3/40.

bahadrlar olduğumuzu ise Őehir kaldlrmlarında değil, meydân-ı kârzârda” gŧstermek gerektiğini sŧyleyerek sŧkŧnete çağırmakta ve bu gŧrŧŐŧnŧ,

جَاهِدُوا الْمُشْرِكِينَ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَالسِّتِيكُمْ⁹⁷

hadisiyle desteklemektedir. GŧrŧŐlerini dile getirirken karŐıt fikirdeki kimselerin de hadislerden destek alarak sorabilecekleri soruları ŧnceden kendisine sorarak cevap aramaktadır. Mesela bu başlık altında,

اجْتَنِبُوا الْكِبَائِرَ السَّعْيَ الشَّرْكَ بِأَلِّهِ وَقَتْلَ النَّفْسِ وَالْفِرَارَ مِنَ الرَّحْفِ⁹⁸

hadisini ŧne sŧrerek savaştan kaçmamak gerektiğini iddia edenlere,

أَنَّ النَّبِيَّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إِذَا سَافَرَ يُكْثِرُ أَنْ يَسْأَلَ اللَّهَ الْعَافِيَةَ، فَقَالَ لَهُ بَعْضُ أَصْحَابِهِ: يَا نَبِيَّ اللَّهُ تُكْثِرُ أَنْ تَسْأَلَ اللَّهَ تَعَالَى الْعَافِيَةَ وَتُحْسِنُ بَيْنَ (حَيْرَتَيْنِ)، إِمَّا أَنْ يُفْتَحَ عَلَيْنَا، وَإِمَّا أَنْ نُسْتَشْهَدَ، فَقَالَ: أَخْشَى عَلَيْكُمْ مَا بَعْدَ ذَلِكَ يَعْنِي الْهَرَبَةَ⁹⁹

hadisiyle karşılık vermiş ve hezimet ihtimali bulunan bir durumda savaŐmamanın evlâ sayılacağını dile getirmiŐtir. Tŧm bu aklamalarının sonunda kendisinin son değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Buna gŧre Mŧslŧmanlara dua ve sakin dŧŐŧnce ile bu sŧreci atlatmayı tavsiye etmiştir.

Bununla birlikte 5 Aralık 1912 de Balkan Savaşı baŐladıktan sonra telif edilen yazısında ise,

ثَلَاثَةٌ يُحِبُّهُمْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: رَجُلٌ قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتْلُو كِتَابَ اللَّهِ تَعَالَى وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِبَيْمِينِهِ يُخْفِيهَا مِنْ شِمَالِهِ وَرَجُلٌ كَانَ فِي سَرِيَّةٍ فَأَتَاهُزَمَ أَصْحَابُهُ فَاسْتَقْبَلَ الْعَدُوَّ.¹⁰⁰

hadisini tetkike aan Ahmed Naim, Allah’ın sevdiği kiŐilerden birinin arkadaŐları kaçtığı halde savaş meydanından kaçmayan olduğunu bildiren bu rivayeti kullanır.

Ahmed Naim “Harbden evvelki tefâhurât-ı mađrŧrânemiz iki hafta içinde bŧtŧn Rumeli’yi dŧŐmanın murdâr ayağına iğnetmekten, zu’afâmızın mal ve can ve ırzını dŧŐmana gasb ve hetk ettirmekten, mesâcidimize Salīb astırmaktan men’ edemedi.” ifadelerinden anlaŐıldıđı ŧzere savaşa girmemek konusundaki tavsiyelerinin dikkate alınmamasından duyduğu

⁹⁷ Sŧleymân b. el-EŞ’as b. İŐhâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebŧ Dâvŧd, *Sŧnenŧ Ebŧ Dâvŧd*, (Beyrut: Dâru’l-kŧtŧbi’l-arabî, t.y.), “Cihâd” 18.

⁹⁸ Ebŧ’l-Kâsım Mŧsniđŧ’d-dŧnyâ Sŧleymân b. Ahmed b. Eyyŧb Taberânî, *Mu’cemu’l-kebir*, (Musul: Mektebetŧ’l-ulŧm, 1983), 6/103.

⁹⁹ Alî b. Hŧsâmidđin b. Abdilmelik b. Kadihân el-Mŧttakî el-Hindî, *Kenzŧ’l-’ummâl fi sŧneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, (Beyrut: Mŧessesetŧ’r-risâle, 1981), 4/471.

¹⁰⁰ Ebŧ İŐâ Muhammed b. İŐâ b. Sevre Tirmizî, *Sŧnenŧ’l-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-garbi’l-islâmî, 1996), “Sifâtŧ’l-cenne” 25.

üzüntüyü ifade etmektedir. Akabinde ise savaş çığırıklığı yapanların seslerinin kesildiğini ancak asıl bu zamanda geri durmamak lazım geldiğini, “Gevezelik devresini kapayalım da artık işe başlayalım. Zirâ artık mevzû-ı bahs olan namustur.” cümleleri ile çok net bir biçimde ifade etmiştir.

Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde kaleme aldığı yaklaşık yirmi haftalık yazı dizisinde sadece cihad konusunu ele almıştır. Burada seçtiği rivayetlerde ve izahlarda hep o zamanın hâdisatının etkisinin bulunduğunu dikkat çekmektedir.

Ahmed Naim'in 11-18 Şubat 1915 tarihlerinde kendisinden önceki ve sonraki haftalarla irtibatı anlaşılmayan; atın önemi, at bakıcılığının değeri ve at ile savaşa katılmanın kıymetine dair rivayetleri iki hafta boyunca işlediği görülmektedir. Bu ilk bakışta anlaşılabilir gözükse de dönemin hâdisatı üzerinden bakıldığında ilginç bir durumla karşılaşmaktadır. Zira 1914 senesinin sonlarında atlara bakabilecek donanımda kimsenin kalmaması nedeniyle asker yaşı düşürülmüştür.¹⁰¹ Ayrıca bu süreçte atıyla savaşa katılanlara da izin verilmiştir.¹⁰² Dolayısıyla Ahmed Naim insanları hadisin otoritesinden destekle teşvik etmek ve sünnetin motive edici unsurundan faydalanmak istemiştir.

Müellifin Çanakkale Savaşı sürecinde kaleme aldığı yazıları da bu bağlamda dikkate değerdir. 19 Şubat 1915'de başlayan Çanakkale Savaşı'ndan hemen önceki ve sonraki süreçte üç hafta boyunca değerlendirmeye tabi tuttuğu tüm rivayetlerin genel mefhumu deniz savaşının kara savaşından daha değerli sayıldığı yönündedir. Gerek fiziki gerekse manevi açıdan yıpranan Müslümanları bu süreçte bir arada tutabilecek tek unsur Hz. Peygamber'in manevi desteği ve yönlendirmesi olabileceğini çok iyi analiz eden Ahmet Naim hadis seçim ve izahlarında bunu aktif bir biçimde kullanmıştır.

Dikkat çeken bir başka husus daha mevcuttur. 8 Nisan 1915 tarihinde Harbiye Nezareti savaş nedeniyle ortaya çıkan ve ihtiyaç gördüğü takdirde bedelli askerlik yapmak isteyenlerin de ücret karşılığında bundan yararlanabileceği kararlaştırılmıştır.¹⁰³ Ahmed Naim tam da bu karardan üç gün sonra çıkan yazısında belli durumlar sebebiyle askere katılamayanların mazur görülebileceğini ya da ücretle askerlik yapanların, Hz Musa'nın

¹⁰¹ Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958* (Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları, 2010), 122.

¹⁰² Zafer Güler, *Gelibolu Müfrezesi Yüzbaşı Mustafa Tevfik'in Ölüm Kalım Mücadelesi*, İstanbul: Truva, 2007), 103-104.

¹⁰³ İlgili karar numarası şu şekildedir: “Düster, 16 Cumadilahir 1333 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatına Müzeyyel Kanûn-ı Muvakkat, numara 199, Cilt: 2, 7. Tertip, s. 546”. Alıntının geçtiği çalışma ve ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Arslan, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 13/18 (2015), 229.

annesinin ücretle emzirmesindeki gibi kusurlu görülmeceğini bildiren rivayeti¹⁰⁴ kullanarak;¹⁰⁵ böylesi bir duruma karşı doğabilecek tepkileri bertaraf etmek ve bir infiial yaşanmasının önüne geçmek için rivayetler üzerinden bir temellendirme ile dönemin şartlarına hadislerden cevap arayışı içerisine girmiştir.

Sonuç

Hz. Peygamber'e ait hadisleri dönemsel şartlar muvacehesinde yorumlamak ve bu bağlamda onun otoritesinden ya da ikna gücünden istifade etmek üst başlığını Ahmed Naim özelinde ele alan bu çalışmada elde edilen sonuçları iki ana temada toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, farkındalık şeklinde ifade edilebilir. Ahmed Naim her alanda zor bir süreçten geçen devrin Müslümanlarını yek vücut kılabilecek en önemli unsurun Hz. Peygamber'in sünneti olduğunu bilincindedir. Dinin lider şahsiyetinin de benzer sıkıntılar çektiğini göstermek, bu müşküller karşısında takınılması gereken tavrı bizzat onun ağzından aktarmanın ne denli bir motive unsuru sayılacağına şuurla rivayet seçimlerinde bulunmuştur. Yani sözün etkinliği kadar söyleyenin karizması da devreye sokulmuştur. Dolayısıyla Ahmed Naim bunu yaparken kimi zaman; hadislerin mefhumunu sunmak kadar, kendi beklentilerini hadisler eliyle söyletmeye çalıştığı da görülmektedir. Zira hâdiselerin değişimiyle tabii süreçte farklılaşan ya da zorunlu şekilde değişen görüşlerini hadisler eliyle destekleyebilmiş ve bu minvalde kullandığı hadislerin sıhhat durumunu bazen ikinci plana atabilmiştir.

Ahmed Naim'in rivayetleri kullanımındaki ikinci temel unsur sistematiktir. Buradan kastedilen kendisinin rivayetleri kullanacağı zamanı, zemini ve durumu çok iyi ayarlayabilmesidir. Deniz savaşının üstünlüğü ve bedelli askerlik meselelerindeki gibi söylendiği zaman dilimi dışında aktarıldığında yanlış anlaşılmalara müsait rivayetleri öyle uygun dönemde nakletmiştir ki bahse konu haberler son derece muknî ve motive edici malzemelere dönüşebilmiştir. Bu zaviyeden yaklaşıldığında rivayet seçimi ve kullanım zamanı kadar yorumlamalarındaki dakiklik de kendisinin hadisler eliyle sağladığı etki gücünü daha da artırmıştır. Rivayet metinlerinin lafzından doğrudan çıkarılamayacak hususları zımnen ya da mecâzen ortaya koyduğu yaklaşımlarla değerlendirerek, mevcut problemin çözüm yolunun hadislerde saklı bulunduğunu göstermiş ve bu yönüyle insanları hadislerin etrafında toplamaya çalışmıştır. Yine spesifik bir vakadan bahseden rivayetlerden daha küllî neticeler elde ederek adeta Müslümanlar için Peygamber'e ait söz ve uygulamaların hayatın her alanında kendileri için

¹⁰⁴ Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 4/336.

¹⁰⁵ Ahmed Naim, "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 8/206 (8 Nisan 1915).

yeterli olduğu imgesini onların zihin dünyasına işlemek istemiştir. Bunda, yaşadığı dönemde mevcut ve Müslümanları çok olumsuz etkileyen farklı fikrî oluşumların karşısında bir alternatif sunma arzusu olduğu açıktır.

Son tahlilde Ahmed Naim özelinde ortaya konan mezkûr sonuçlar bu minvalde her kişi, eser ya da dönem için varlığı muhtemel hususlardır. Bu sebeple herhangi bir ilim insanından aktarılan, ya da bir eserde zikredilen dinî nasrlara dair yorumlamaların; şahıslar ve dönemsel şartların tesirinden bağımsız olduğunu düşünmek çok zordur. Dolayısıyla geçmişteki bir değerlendirmeyi güne aktarırken onun kendi dönemindeki değerinin göz ardı edilmemesi elzemdir.

Kaynakça

- Abdumecid, Mahmûd Abdulmecid. *el-İtticâhâtü'l-fıkhiyye 'inde ashâbi'l-hadis*. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1979.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- Ali el-Kârî. *el-Esrâru'l-merfû'a fi ahbâri'l-mevzû'a*. Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1971.
- Ali el-Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Arslan, Mehmet. "Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13/18 (2015).
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şu'abu'l-îmân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410.
- Buhârî. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Çavdar, Necati. "Birinci Dünya Harbi Sonunda İstanbul'da Kömür Kıtlığı Ve Buna Bağlı Sıkıntılara Çözüm Arayışları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 30 / 89 (Temmuz 2014.), 95-130.
- Derviş el-Hût, Muhammed. *Esne'l-metâlib fi ehâdisi muhtelifeti'l-merâtib*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 't.y.'
- Dikmen, Nedim. "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik Ve Siyasi Sonuçları". *Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19/2 (2005), 137-159.
- Ebû Dâvûd. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- Erkin Behiç, *Hatırat 1876-1958*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Gözcü, Alev. "I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16/32 (2016).
- Güler, Zafer. *Gelibolu Müfrezesi Yüzbaşı Mustafa Tevfik'in Ölüm Kalım Mücadelesi*, İstanbul: Truva, 2007.
- Gürler Kadir, *İktidar-Din İlişkisi*. Ankara: Ay Yayıncılık, 2020.
- Günay, Nejla. "Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması". *Akademik Bakış*. (2017) 10/20, 49-68.
- Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: y.y., 1990.
- Hatîb el-Bağdâdî. Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1435.
- Hansu, Hüseyin. "Hadis Aşığı Bir Felsefeci: Babanzade Ahmed Naim Bey (1872-1934)". *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. (2010), 385-397.

- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân. *et-Terğîb fi fedâilî'l-a'mâl ve sevâbi zâlike*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Mevzû'ât*. Medine: Mektebetü's-selef, 1966.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Şerhu Müşkili'l-vasît*. Suud: Dâru Kunûzi'l-İşbiyya, 2011.
- Kara İsmail. *İslamcıların Siyasi Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karadâvî. Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayınları: 2011.
- Komisyon. *Osmanlı Mebusan Meclisinden Türkiye Büyük Millet Meclisine*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2014.
- Leite, W. L., Beretvas, S. N. "Validation of Scores on the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale and the Balanced Inventory of Desirable Responding," *Educational and Psychological Measurement*, 65/1, (2005), 140-154.
- Luecke, Richard. *Güç Etki ve İkna*. çev: Çeviren Turan Parlak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Maden Fahri. "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdlere* 39 / 1 (Haziran 2011), 155-196 .
- Müslim. Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülkâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Naim. Ahmed. "Hadis-ai Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/306 (23 Temmuz 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 11/283 (12 Şubat 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/294 (30 Nisan 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/302 (25 Haziran 1914)
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/303 (2 Temmuz 1914)
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/308 (13 Ağustos 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 12/317 (10 Aralık 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/314 (19 Kasım 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/315 (26 Kasım 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/316 (3 Aralık 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/318 (17 Aralık 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/319 (24 Aralık 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/320 (31 Aralık 1914).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebilü'r-reşâd-Sırât-ı Müstakîm* 13/321 (7 Ocak 1915).

- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/322 (14 Ocak 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/323 (21 Ocak 1915)
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/324 (28 Ocak 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/326 (11 Şubat 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/327 (18 Şubat 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/328 (25 Şubat 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/329 (4 Mart 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/330 (11 Mart 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/332 (25 Mart 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/334 (8 Nisan 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 13/336 (22 Nisan 1915).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 14/361 (4 Temmuz 1918).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 15/366 (22 Ağustos 1918).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 8/206 (15 Ağustos 1912)
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 8/805 (8 Ağustos 1912).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 9/212 (26 Eylül 1912).
- Naim. Ahmed. "Hadis-i Şerif", *Sebîlü'r-reşâd-Sirât-ı Müstakîm* 9/214 (10 Ekim 1912).
- Nâki, Mustafa. *Kırk Hadis Yâhud İlmihal-i Siyâsî ve İctimâî*. Selânik: y.y. 1327.
- Nûrî, Celâl. *Kadınlarımız*. sad: Özer Ozankara. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Oktay, Mahmut. *İletişimciler İçin Davranış Bilimlerine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Sarıbay. Ali Yaşar. *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Sarıtaş. Mehmet, *Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı*. Ankara: Mesaj Yayınları, 1986.
- Seki, Özlem. *İkna Edici İletişim Açısından Korku Çekiciliği Kullanımı Sağlık Bakanlığı Tarafından Yayımlanan Kamu Spotları Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2017, Yüksek Lisans Tezi.
- Sıddîkî, Zübeyir. *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziyâ Kavakçı. İstanbul: Yeni Zamanlar, 2004.

- Subhî es-Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*. çev. Yaşar Kandemir. İstanbul: İfav Yayınları, 1997.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-kebir*. Musul: Mektebetü'l-Ulûm, 1983.
- Tancî. Muhammed b. Tavî. *Mezhepler Tarihi Notları*. İstanbul: Yüksek İslam Enstitüsü 4. Sınıf teksir notları.
- Taş, Kemaleddin – Göksüçukur, Betül. "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din". *Dini Araştırmalar*. 22/56 (Temmuz - Aralık 2019). 463-488.
- Taş. Kemaleddin - Göksüçukur Betül. "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları Ve Din" *Dini Araştırmalar*, 22/56 (Temmuz - Aralık 2019), 463-488.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Nuri. "Hadislerin Anlaşılmasında Zaman, Mekan". *Şahıs ve Şartların Önemi, Hadisin Dünü- Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*. (14-15 Ekim 1993), 211-214.
- Trablusî, Muhammed b. Halîl b. İbrâhim. *el-Lu'luu'l-mersû' fî mâ lâ asle lehû ev bi aslihî mevdû'*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1415.
- Tuncer. Hüner. *Trablusgarb ve Balkan Savaşları*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2018.
- Türcan. Zişân. *Hadis Şerh Geleneği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Ülken. Hilmi Ziya. "Tanzimattan Sonra Türkiye'de Fikir Hareketleri", *Tanzimatın 100. Yıldönümü Kitabı*, 1937.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtu meşâhir ve'l-a'lam*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

